ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 3, June 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.853

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 26.02.2020 Kabul Tarihi: 17.04.2020

Atıf Künyesi: Ali Sönmez, "Osman Hamdi Bey'in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümâyûn'un Gelişimine Etkisi", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 765-788.

Osman Hamdi Bey'in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümâyûn'un Gelişimine Etkisi

Osman Hamdi Bey's Sayda Excavation and Its Impact on The Development of the Imperial Museum

Doç. Dr. Ali Sönmez

ORCID No: 0000-0001-7405-5280

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Öz: Osmanlı Devleti'nde eski eser politikasında görülen değişim özellikle Tanzimat Fermanı sonrası batıyı yakından tanımaya başlayan aydın bir zümre öncülüğünde başlamış, 1869 yılında Müze-i Hümâyûn'un açılması ve ardı ardına yayımlanan eski eser nizamnameleriyle de belli bir ivme sağlanabilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin eski eser politikasında asıl değişim Paris'te eğitim görmüş olan Osman Hamdi Bey'in 1881'de Müze-i Hümâyûn müdürü olmasıyla zirveye ulaştı. Bütün baskılara rağmen eserlerin yurt dışına çıkışını yasaklayan 1884 tarihli Âsâr-ı Atika nizamnamesini yürürlüğe koyan Osman Hamdi Bey sayesinde Osmanlı Devleti ilk kez, eski eserler konusunda şartları tamamen kendi lehine olan bir hukuki düzenlemeyi yürürlüğe koymuş oluyordu. 1887 yılında gerçekleştirdiği Sayda kazısı ise Osman Hamdi Bey'in kariyerinde olduğu kadar Müze-i Hümâyûn'un gelişmesi ve Avrupa müzeleri arasında saygın bir yer edinmesinde de etkili oldu. Bu nedenle çalışmanın amacı Osman Hamdi Bey'in Osmanlı Devleti eski eser politikasının gelişimine yaptığı katkıyı Sayda kazısı örneğinden yola çıkarak ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Osman Hamdi, Sayda, Müze-i Hümâyûn, Eski Eser

Abstract: The change of Ottoman policy concerning antiquities began with the intellectuals who became familiar with Europe especially after the Tanzimat edict, and gained momentum with the opening of Müze-i Humayun (The Imperial Museum) and with the publication of a series regulations concerning antiquities, reaching its apogee with the appointment of Osman Hamdi Bey, who had studied in Paris, as the director of the Imperial Museum in 1881. Thanks to the efforts of Osman Hamdi Bey, despite all pressures, the Ottoman State enacted the Law of Antiquities (Asar-ı Atika Nizamnamesi) of 1884, which strictly forbade the export of antiquities abroad and tightened up loose ends of previous nizamnames. A milestone in the career of Osman Hamdi Bey, the Sayda excavation carried out in 1887 was instrumental in the development of the Müze-i Hümâyûn, placing it among the important European museums. Using extensive archival documents, the aim of this study is to examine Sayda excavation and its impact on the Ottoman policy concerning antiquities.

Keywords: Osman Hamdi, Sidon, Imperial Museum, Antiquities

Giriş

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin toplanması ve kaçakçılıkla ilgili ilk ciddi düzenlemeler 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında bürokrat aydın grubun öncülüğünde başladı. Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulan ve Tanzimat döneminde siyasi, mali, askeri ve sosyal alanlarda belirleyici unsur olarak ön plana çıkan bu aydın zümre, Yunan-Roma eserlerinin

Avrupa'nın kültürel değerleri açısından sahip olduğu önemin farkındaydı. Osmanlı topraklarından çıkarılan tarihi eserlere 19. yüzyıldan itibaren Avrupalıların artan ilgisi ve bu ilginin giderek dış siyasetin önemli bir aracı haline gelmeye başlaması da, Tanzimat sonrasında Osmanlı aydınlarının yeni düzenlemeler yapmasını kaçınılmaz hale getirmişti.¹ Bu nedenle Osmanlı Devleti, 1840'tan itibaren eski eser politikasını, bir yandan zaten sahibi olduğu Yunan-Roma eserlerini kadim dünyanın kültürel mirasçıları olduklarını savunan uluslar kulübüne girmek, diğer taraftan ise Osmanlı toprağında gün ışığına çıkarılan eski eserleri Osmanlı mirasına dâhil etmek olarak benimsedi.²

Bununla birlikte, Osmanlı'da eski eser bilincinin oluşmaya başladığı dönem³, aynı zamanda Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik etkinliklerini yoğunlaştırdığı sürece denk gelmekteydi. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren batılı devletlerin büyük çoğunluğu, eski eserlerin toplanması, sergilenmesi ve kamuya teşhirinde daha geniş programları yürürlüğe koymaya başladığında dikkatlerini, bu konuda hukuki bir engel bulunmayan Osmanlı topraklarına çevirmeye başladı. Nitekim eski eserlerin korunmasına yönelik hukuki düzenleme ve cezalandırma sisteminin olmadığı yıllarda (1839-1868) yabancı araştırmacılar paha biçilmez değerdeki eserleri ya -Osmanlı belgelerinin diliyle- doğrudan aşırarak, ya da vatandaşı oldukları ülkelerin gücünü kullanarak padişahın kendilerine hediye etmesiyle götürdüler.⁴ Eski eser mevzuatına dair 1869 ve 1874 tarihlerinde ardı ardına yürürlüğe giren nizamnâmeler eski eserlerin belli hukuk prensipleri doğrultusunda araştırılması, korunması ve kaçakçılığın ortadan kaldırılması adına önemli gelişmeler olmakla birlikte gerek düzenlemelerin içeriğinde yer alan boşluklar gerekse de eserlerin batılı devletlerle olan siyasi ilişkilerde bir pazarlık unsuru gibi kullanılmaya çalışılması nedeniyle, beklenen faydayı tam anlamıyla sağlamaktan uzak kalmıştı⁵. Nitekim Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn'un başına geçtiği dönemlerde (1881), eski eserlerin ülke dışına nasıl kaçırıldığı, diplomatik baskıların hangi boyutlara ulaştığı, Avusturyalı Otto Benndorf'un 1882'de Viyana'daki Avusturya İmparatorluk ve Krallık Sanat ve Endüstri Müzesi Müdürü Ettelberger'e gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Benndorf söz konusu mektupta; "... *Türkler fermanla bana çoktan verilmiş olan paylaşma hakkını sürekli erteliyorlar. Bu iş için çok uzun hazırlıklar gerektiğinden, gizlice yapamıyorum...*" demektedir; ayrıca Bergama'daki Zeus Sunağı'nın üçte ikilik kısmını satın alan Alman veliahdının kazandığı başarıyı örnek vererek, "*Acaba elçimiz bize verilmeyen payı Avusturya İmparatoru adına rica etse? Böylece bu gecikmeye karşın birkaç sandıktan çok daha fazla götürsek*" diye yazmaktaydı. Aynı mektubun devamında Benndorf, Batıcı Osmanlı bürokratlarının her şeyin kendilerinde kalmasına çalıştıklarını ve bunların başında da Paris'te eğitim gören ve İstanbul'daki müzenin müdürü olan Osman Hamdi Bey'in geldiğini ve onun "*Gelecekte Türkiye'deki eski eserlerin satın alınmasını neredeyse imkânsız hale getirecek bir yasa üzerine...*" çalıştığını belirterek, artık eserleri götürme konusunda sıkıntıya düşeceklerini haber veriyordu.⁶

¹ Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 75.

² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Osmanlı Tarihinin Görselleştirilmesi*, Çeviren: Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 75.

³ Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. yüzyılda gerek devlet kurumları gerekse de özel şahıslara ait koleksiyonların geniş bir değerlendirmesi için bkz. Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 2, Aralık 2004, s. 65-86.

⁴ Geniş bilgi için bkz; Ali Sönmez, *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığı Truva Örneği*, Kriter Yayınları, İstanbul 2014.

⁵ Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 42, Eylül 2007, s. 113-117.

⁶ Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

1- Batılı Bir Bürokrat Osman Hamdi Bey

Otto Benndorf'un bu derece çekindiği ve yeni nizamnâme hazırlığında dediği Osman Hamdi Bey (1842-1910), devlet adamı İbrahim Edhem Paşa'nın oğluydu.⁷ 1860 senesinde Tercüme odası memurluğu esnasında Ticaret Nazırlığı görevinde bulunan babasının isteğiyle Paris'te bulunan Mekteb-i Şahane'ye kayıt ettirilen Osman Hamdi Bey'in⁸ sanata ve özellikle de resme olan merakı, hukuk tahsili yapmasını geciktirmişti. Zira 1863'te yüz frank vererek Baron Taylor tarafından kurulan Ressamlar ve Sanatçılar Birliğine katılan Osman Hamdi Bey,⁹ Ocak 1864'te aldığı denklik diplomasıyla zor da olsa hukuk fakültesine kaydolup asıl eğitimine başlayabilmişti.¹⁰ Bu tarihlerde Agarite Gay ile Paris'te beraber bir hayat kuran ve bu birliktelikten 1866'da Fatma Hamide, 1867'de ise Şerife Melek isminde iki kız çocuğu dünyaya gelen Osman Hamdi Bey¹¹, zorlu koşullar altında dahi olsa sanatsal faaliyetlerini bırakmaz ve 1867'de Paris'te düzenlenen Dünya Sergisinde; Pusuda Zeybek, Zeybeğin Ölümü ve Çingenelerin Molası isimli üç tuvalini sergileme imkânı bulur.¹²

Osman Hamdi Bey bu süreç içerisinde Avrupa'da kalmanın ve zorlandığı hukuk fakültesi yerine¹³ ressam kariyerini devam ettirmenin yollarını aradıysa da, babasının ısrarıyla 1868'de İstanbul'a dönmek zorunda kalır.¹⁴ İstanbul'a gelmesinden birkaç ay sonra, 1869 senesinde, Bağdat valisi olarak atanan Midhat Paşa'nın¹⁵ maiyetinde Bağdat'a gitmesinin de bu sürecin bir tür devamını oluşturduğunu, oğlunun Paris'te biraz fazlaca keyifli bir zaman geçirdiğini düşünen Edhem Paşa'nın ona hem memleketin gerçeklerini hatırlatmak, hem de bürokraside bir başlangıç şansı tanımak için bu yola başvurduğu kuvvetle muhtemeldir.¹⁶ Osman Hamdi Bey burada yaklaşık iki yıl süreyle vilayetin Umur-ı Hariciye Müdürlüğü görevini yürütür.¹⁷

1871'de İstanbul'a dönen ve 22 Ekim 1871'de sarayda Teşrifat-ı Hariciye Muavini olarak görev yapmaya başlayan Osman Hamdi Bey,¹⁸ o sırada Nafia Nâzırı olan babası İbrahim

İstanbul 1993, s. 236. Alev Koçak, *The Ottoman Empire and Archaeological Excavations*, The Isis Press, İstanbul 2011, s. 150.

⁷ Sakız Adası'nda doğan İbrahim Edhem Paşa (1818-1893), Hüsrev Paşa'nın himâyesi altında eğitim görmüştür. Hariciye, Ticaret, Nâfia, Maarif, Dâhiliye Nâzirliklerinin yanı sıra, Berlin ve Viyana'da sefirlik görevi icra eden İbrahim Edhem Paşa, aynı zamanda II. Abdülhamid döneminde yaklaşık bir yıl (1877-1878) sadrazam olarak görev yapmıştır. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2, İstanbul 1996, s. 441-442. İbrahim Edhem Paşa ile ilgili geniş bilgi için bkz. Edhem Eldem, "Bir Biyografi Üzerine Düşünceler: İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?", *Toplumsal Tarih*, S. 202, Ekim 2010, s. 22-32.

⁸ BOA, İrâde Hariciye (İ.HR), 175/9562, 27 Mart 1860. Mustafa Cezar Osman Hamdi Bey'in Fransa'ya gidiş tarihini 1857 senesi olarak vermektedir. Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1971, s. 140. Adnan Şişman'da kitabında aynı tarihi kullanır. Adnan Şişman, *Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK, Ankara 2004, s. 144.

⁹ Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 432. Edhem Eldem, *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak, 1869-1871*, Paris 2010, s. 30.

¹⁰ Eldem, *Un Ottoman en Orient...*, s. 28.

¹¹ Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey'in Paris Yılları İle İlgili Yeni Bilgiler", *Toplumsal Tarih*, S. 268, Nisan 2016, s. 55.

¹² Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü...*, s. 432.

¹³ Osman Hamdi Bey 16 Şubat ve 7 Eylül 1866'da babası Edhem Paşa'ya gönderdiği mektuplarında hukuk fakültesi sınavlarına nasıl çalıştığı ve zorlandığından bahsetmektedir. Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey à Paris. Correspondance et Documents (1860-1869)", *Turcica*, V. 47, 2016, s. 374-375.

¹⁴ Eldem, *Un Ottoman en Orient...*, s. 34. Osman Hamdi Bey'in 1860-1868 yılları arasında Paris'ten babası Edhem Paşa'ya gönderdiği 45 adet mektup ve ekli belgeler için bkz; Eldem, "Osman Hamdi Bey à Paris. Correspondance...", s. 291-395.

¹⁵ BOA, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM), 437/52, 6 Mart 1869.

¹⁶ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü...*, s.74.

¹⁷ Eldem, *a.g.e.*, s. 380.

¹⁸ BOA, İ.HR, 252/14968, 22 Ekim 1871. Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları (1871-1881)", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, S. 17, 2019, s. 57. Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü...*, s. 487.

Edhem Paşa tarafından, 1873'de Viyana'da yapılacak olan Dünya Sergisine Osmanlı sekiyonunun komiseri olarak tayin edilir. Bu sıfatla 1872 baharında Viyana'ya giden Osman Hamdi Bey, 21 Haziran'a kadar ilk hazırlıkları tamamlayarak İstanbul'a döner.¹⁹ Şubat 1873'te 2.500 kuruş harcırah ile tekrar Viyana'ya giden Osman Hamdi Bey,²⁰ bu sergi için bastırılan *Usul-i Mimari-i Osmani* adlı eserin tertip ve tanziminde rol oynadığı gibi, yine aynı vesile ile neşrolunan *Elbise-i Osmaniye'nin* Fransızca nüshasının metnini de bizzat kaleme alır.²¹

Serginin kapanışından sonra İstanbul'a geri dönen Osman Hamdi Bey, 18 Haziran 1874 tarihinde ve 10.000 kuruş maaş ile Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürlüğüne tayin edildiyse de,²² *kalemce muamelata malumatı* olmadığı gerekçesiyle bu görevinden alınarak ikinci kez Teşrifat-ı Hariciye Muavinliğine getirilir.²³ 1876'daki taht değişikliği esnasında bu vazifeden de alınan ve Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğüne tayin edilen Osman Hamdi Bey, yaklaşık bir sene bu görevde kaldıktan sonra 30 Haziran 1876'da görevinden istifa eder.²⁴ O dönemde Bulgaristan'da baş gösteren şiddet olaylarını yerinde incelemek üzere kurulan tahkik heyetine üye seçilen²⁵ ve Eylül-Aralık 1876 tarihleri arasında yaklaşık üç ay Bulgaristan'da görev yapan Osman Hamdi Bey,²⁶ İstanbul'a döndükten sonra ilk olarak Kadıköy Daire-i Belediye Başkanlığına, 16 Şubat 1877'de ise Osmanlı Devleti'nin bir anlamda batıya açılan kapısı olan ve yabancı sefaretler ile tüccarların yoğun olarak bulunduğu Altıncı Daire-i Belediye Reisliğine atanır.²⁷ Kendisi için oldukça sıkıntılı geçtiği anlaşılan belediye başkanlığı görevinden 2 Ocak 1879 tarihinde Şehremanetine gönderdiği tezkire ile ayrılma kararı verir. Söz konusu tezkirede diz kapağı için *epanşman sinoviyal* hastalığı (diz kapağında sıvı birikmesi) teşhisi konduğundan bahseden ve memuriyete gidebilmek şöyle dursun başka bir odaya dahi yürümekte zorluk çektiğini belirten Osman Hamdi Bey'in²⁸ bu kararlı tutumu üzerine aynı gün istifasına dair yazı Şehremaneti tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilmiş ve 14 Ocak 1879'da da onaylanmıştır.²⁹

Edhem Eldem, Osman Hamdi Bey'in istifa nedeninin sadece sağlık problemlerine dayalı olmayabileceğini, Aralık 1877'de Altıncı Daire-i Belediye bölgesinde yaşanan şikâyetlerin ve basına yansımalarının da böyle bir duruma yol açabileceğinden bahsetmektedir.³⁰ Gerçekten de Osman Hamdi Bey'in Altıncı Daire-i Belediye'de karşılaştığı sorunlar bir yana, 1875 senesinden beri Fransa tebaasından bir kuyumcuya olan 1.425 frank borcunu ödememesi üzerine açılan davada mahkûmiyet kararı verilmesi de bu istifanın gerekçeleri arasında olabilir.³¹ Zira kaybedilen mahkeme sonrası Fransa sefareti vasıtasıyla Hâriciye Nezâretine müracaat eden alacaklı şahıs, 1875 senesinden beri 33 ay zarfında borcuna karşılık yalnız 1.633 kuruş alabildiğini, hatta kalan borcun Osman Hamdi Bey'in maaşının üçte birinin kesilmesiyle ödenmesi için Bâb-ı Âli'den karar çıkmasına rağmen ödenmediğini belirtmekte ve kalan

¹⁹ BOA, Hariciye Siyasi (HR.SYS), 211/31, Lef 2, 23 Haziran 1872.

²⁰ BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 662/46146, Lef 1-Lef 2, 13 Şubat 1873.

²¹ Arif Müfid Mansel, "Osman Hamdi Bey", *Belleten*, C. 24, S. 94, Ankara 1960, s. 293.

²² BOA, İ.HR., 263/15772, Lef 1-Lef 2, 18 Haziran 1874. Eldem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları...", s. 57.

²³ BOA, İ.HR., 266/15963, 10 Mart 1875. Eldem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları...", s. 57.

²⁴ BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 134/5709, 30 Haziran 1876.

²⁵ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü...*, s. 380.

²⁶ Osman Hamdi Bey'in başlayan şiddet olaylarını araştırmak üzere kurulan komisyon çerçevesinde 18 Eylül-23 Aralık 1876 tarihlerinde Bulgaristan'da tuttuğu günlük ile ilgili geniş bilgi için bkz; Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey İzlenimler 1869-1885*, P Kitaplığı, İstanbul 2015, s. 82-248.

²⁷ BOA, İ.DH., 741/60625, 16 Şubat 1877. Eldem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları...", s. 58.

²⁸ BOA, İ.DH., 779/63370, Lef 2, 2 Ocak 1879. Eldem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları...", s. 59.

²⁹ BOA, İ.DH., 779/63370, Lef 3, 14 Ocak 1879.

³⁰ Eldem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları...", s. 59.

³¹ BOA, Hâriciye Nezâreti İstisare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 161/28, 4 Ocak 1878.

borcun Osman Hamdi Bey'in maaşı ile Kadıköy'de bulunan evindeki eşyaların satışından verilmesini talep etmiştir.³² Bu nedenle Hamdi Bey'in belediye başkanlığı görevinden gerçekten sağlık nedenleriyle mi, belediyede yaşanan sorunlar dolayısıyla mı veya maaşına gelen haciz işleminden dolayı mı istifa ettiği tartışmalı bir konudur.

2- Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn Müdürlüğüne Atanması

Belediye reisliğinden ayrılmasının ardından en büyük tutkusu olan resimle uğraşan Osman Hamdi Bey, Elif-ba Kulübü'nün Nisan 1881'deki sergisine altı resimle katılmıştı. Bu tarihler aynı zamanda Müze-i Hümayûn için yeni müdür arayışlarının da hızlandığı bir dönemdi. Zira 1872'den beri 9 yıldır Müze-i Hümayûn müdürlüğünü yapan Philipp Anton Dethier'in hastalığı gün geçtikçe artmaktaydı. Nitekim Maliye Nezâretine 15 Şubat 1881'de gönderilen yazıda, Dethier'in yataktan kalkamayacak derecede hasta olduğu (esir-i firaş) ve doktor ücretini tedarik edebilmesi için sonraki iki aylık maaşının ödenmesi istenmekteydi. Ancak bu husus işleme konamadan Dethier'in 3 Mart 1881'de ölümü üzerine, onun yerine kimin getirileceği meselesi yaklaşık altı ay süren bir araştırma yapılmasına sebep oldu. Ön plana çıkan isim ise Berlin Müzesi Ser kâtibi Dr. Millhofer'di. Millhofer'in atanması ve kendisiyle yapılacak kontrat hususunda gerekli yazışmalar da başlatılmıştı. Yapılan müzakerelerde sekiz senelik kontrat istediği anlaşılan Millhofer'in ilk dört senesi aylık 30 ve ikinci dört senesi için de aylık 35 Osmanlı lirası ücret istediği sefaret vasıtasıyla ifade edilmiş ve bu husus uygun bulunarak kontratın hazırlanması kararına varılmıştı.³³ Mustafa Cezar da Servet-i Fünûn Dergisine dayanarak yaptığı aktarımda, Müze-i Hümayûn müdürlüğü için aslında Berlin Sefiri Sadullah Paşa aracılığıyla Millhofer adında bir kişiyle anlaşma noktasına varıldığını, daha sonra bu karardan vazgeçilerek, Teşrifat-ı Umûmiye Nâzırı Münir Paşa'nın tavsiyesiyle, Paris'te görmüş olduğu eğitim ve sanata olan kabiliyetinden dolayı Osman Hamdi Bey'in adının saraya teklif edildiğini yazmaktadır.³⁴ Tüm bu gelişmelerden sonra ise Osman Hamdi Bey 4 Eylül 1881'de yayınlanan irâde ve beş bin kuruş maaş ile Müze-i Hümayûn Müdürü olarak atandı.³⁵

Müze-i Hümayûn, kurulduğu 1869'dan beri, Batılı devletlerin de teşvikiyle yabancılar tarafından idare edilmişti. Bu geleneğin devam etmesi şüphesiz Avrupalı devletler açısından tercih edilen bir unsurdur. Çünkü Osman Hamdi Bey'in müdür olarak atanması, devletin eski eser konusunda uyguladığı politikaların değişeceğinin habercisi gibiydi. Nitekim Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olması sonrasında yaptığı ilk iş, 1871'de dönemin müze müdürü Edward Goold'un kaleme aldığı 58 sayfalık katalog yerine, Fransız arkeolog Salomon Reinach'a (1858-1932), 1882'de yeni bir müze kataloğu hazırlatmak oldu.³⁶ Böylece başında bulunduğu kurumun uluslararası camiada tedrici bir şekilde meşruiyet kazanmasının yolunu açmak istemişti.³⁷

Osman Hamdi Bey ayrıca, sanat eserlerine karşı ilgiyi arttırmak amacıyla bir okul kurmak istiyordu. Aslında kendisinin müze müdürlüğüne atanmasından önce müze binasının içindeki eserleri tasnif edip kütüphanede bulunan kaynakları işlevsel hale getirecek ve eski eserler alanında eleman yetiştirecek olan *Müze-i Hümayûn Mektebi* kurulmuştu. Nitekim Maarif Nezâreti konuya ilişkin olarak hazırladığı 20 Kasım 1874 tarihli tezkirede, bir yandan eski eserler hususunda araştırma ve kazı faaliyetlerinde bulunmak, diğer taraftan ise eserlerin

³² BOA, HR.HMŞ.İŞO, 161/74, Lef 1, 14 Eylül 1878.

³³ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 1410/11, 15 Şubat 1881.

³⁴ Cezar, *a.g.e.*, s. 254.

³⁵ BOA, İ.DH., 835/67168, Lef 2, 4 Eylül 1881.

³⁶ Vahid, *Rehnumâ*, Konstantiniye 1330, s. 13.

³⁷ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 47; Abdülhak Şinasi, "Müzelerimiz ve Hamdi Bey", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 3, Ankara 1934, s. 113.

müzeye gönderilmesi konusunda görev yapacak kişilerin yetiştirilmesi için Müze-i Hümâyûn içerisinde eğitim verecek bir *Müze-i Hümâyûn Mektebi'nin* kurulmasını önermişti.³⁸ Maarif Nezâreti, okulun işleyişine yönelik olarak 16 maddelik bir de nizamnâme hazırlamıştı.³⁹ Nizamnâmeye göre, şimdilik on iki öğrenciyle açılması tasarlanan okulun eğitim süresi iki yıl olarak düşünülmektedir. Okula kabul edilecek öğrencilerin Fransızca, eski Yunanca, Latince ve Türkçe dillerinin yanında genel tarih ve coğrafyayı bilmeleri şarttı. Dersleri vermek üzere düşünülen öğretmen sayısı iki ya da üç kişi olarak planlanırken, öğretmen maaşları ve giderler için senelik 50 bin kuruş, öğrencilerin masrafları için ise her birine 200'er kuruş verilmesi öngörülmektedir. Müze-i Hümâyûn Mektebi'nin, Cuma ve Pazar günleri hariç her gün açık olması ve ayrıca öğrencilerin dersleri dışında müzede ve İstanbul'a yakın yerlerde eski eserler ve kazı teknikleri üzerine eğitim almaları düşünülmüyordu. Maarif Nezâreti'nin bu teklifi sonrası okulun masrafları için 90.000 kuruş tahsis edildi⁴⁰ ve Müze-i Hümâyûn Mektebi'nin kurulması, 3 Şubat 1875 tarihinde sâdır olan irâde ile yürürlüğe girdi.⁴¹ Ancak, hazırlanan nizamnâme, kamuoyunda beklenen ilgiyi görmediği gibi, öğrencilerden Osmanlıcaya çevirecek kadar Fransızca, Latince ve Yunanca bilme şartı aranması, başvuruların Müslümanlara kapatılması olarak algılandı.⁴² Katı giriş koşullarına ek olarak ayrıca hemen aynı tarihlerde Müze-i Hümâyûn'un Çinili Köşk'e taşınma kararının mali olarak yarattığı sıkıntılar nedeniyle de ilk müzecilik okulu kurma teşebbüsü hayata geçirilemedi.⁴³

Bu nedenle *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin* kuruluşuna destek veren Osman Hamdi Bey, 1 Ocak 1882'de ilave memuriyet olarak okulun müdürlüğüne atandı.⁴⁴ Müze-i Hümâyûn ile olabilecek ortak menfaat ve ilgiler düşünülerek Çinili Köşk'ün yanı başında, bugün Eski Şark Eserleri Müzesi'nin bulunduğu ve beş sınıf ile bir atölye içeren Sanayi-i Nefise binası için inşaat masrafları, okulda görev yapacak beş öğretmen, bir kâtip, muhafız, hademe ve okul müdürüne tahsis edilecek maaşlar dâhil 11.300 kuruş olarak düşünülmüştü.⁴⁵ 3 Mart 1882 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından açılışı yapılan ve 20 kadar öğrenci ile eğitime başlayan okulda,⁴⁶ heykeltıraşlık için Yervant Osgan, resim için Salvator Valeri, kara kalem için Joseph Varnia-Zarzecki ve mimarlık için Alexander Vallauri ile Philippe Bello gibi isimler göreve getirilmişti.⁴⁷ Öğrencilere estetik ve sanat teknikleri konularında eğitim verecek olan okul, eski eserlerin toplanması ve korunması konularında da deneyimli ve bilinçli bir sanat eliti yaratmayı hedefliyordu.⁴⁸

Osman Hamdi Bey'in üzerinde ısrarla durduğu bir diğer konu ise Osmanlı topraklarındaki kazıları ve çıkarılacak eserleri ilgilendiren mevzuatın hazırlanmasıydı. Aslında yürürlüğe

³⁸ BOA, .DH. 696/48663, Lef 2, 20 Kasım 1874.

³⁹ BOA, İ.DH. 696/48663, Lef 1, tarihsiz. Nizamnâmenin yeni harflerle çevirisi için bkz. Kâmil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 73-74; İbrahim Serbestoğlu-Turan Açıık, "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümâyûn Okulu", *Gazi akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 12, Ankara 2013, s. 163.

⁴⁰ BOA, İ.DH., 696/48663, Lef 3, 1 Aralık 1874.

⁴¹ BOA, İ.DH., 696/48663, Lef 4, 3 Şubat 1875.

⁴² "Âsâr-ı Atika Mektebi", *Şark*, S. 388, 23 Mart 1875, s. 1-2; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 244; Serbestoğlu-Açıık, *a.g.m.*, s.166.

⁴³ Serbestoğlu-Açıık, *a.g.m.*, s. 166-167. Osman Nuri Ergin Müze-i Hümâyûn Mektebi'nin faaliyete başlayamamasının sebebini, müzeciliğin o devirde pek rağbet edilen bir iş olmamasına bağlamaktadır. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 2, İstanbul 1940, s. 595.

⁴⁴ BOA, İ.DH., 842/67709, Lef 5, 1 Ocak 1882; BOA, MF.MKT., 74/1, 14 Ocak 1882.

⁴⁵ BOA, İ.DH., 845/67871, Lef 3, 7 Şubat 1882; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.452-453.

⁴⁶ Ergin, *a.g.e.*, C. 3-4, s. 1124.

⁴⁷ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 455; Aziz Ogan, "Aya İrini Kilisesi", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, 1946, s. 13.

⁴⁸ Shaw, *a.g.e.*, s. 126.

konduğu günden itibaren, eski eserlerin yurt dışına götürülmesine sınırlı da olsa izin veren maddelerinden dolayı eleştirilere neden olan 1874 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin kusur ve noksanları Osmanlı bürokratları tarafından anlaşılmışsa da, bu eleştirileri ortadan kaldıracak yeni bir düzenleme bir türlü uygulamaya konulamamıştı. Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olmasıyla birlikte gerçekleştirdiği çalışmalar ve kararlı yaklaşımı, 1882'den itibaren yeni bir eski eser yasasının hazırlanmasını gündeme getirdi. Osman Hamdi'nin ilk mesai arkadaşı Salomon Reinach, 10 Temmuz 1884'te The Nation dergisinde yayımlanan yazısında, Osman Hamdi Bey'in yeni bir nizamnâme hazırlama girişimlerine müdürlüğünün henüz altıncı ayında başladığını aktarmaktadır. Reinach bu yazısında, 1874 Nizamnâmesi'ni gayet sert bir şekilde değiştirmeye olan niyetini anlamış olduğunu, kendisini bu amacından vazgeçirmek için çok uğraştığını ama başaramadığını ifade etmektedir.⁴⁹

Gerçekten de Maarif Nezâreti 3 Temmuz 1882'de Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda, eski eserlere dair bir layiha hazırlamak üzere Osman Hamdi Bey başkanlığında oluşturulan komisyonun çalışmalarını tamamlayıp tamamlamadığını ve sonucun kendilerine bir an evvel gönderilmesini istemektedir.⁵⁰ Yeni düzenlemeye ilişkin çalışmalar sadece Osman Hamdi Bey tarafından yürütülmüyordu. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi de yabancı devletlerin büyük ilgi gösterdiği bu konuya ilişkin 8 Mart 1883 tarihinde bir taslak hazırlamıştı. Şûrâ-yı Devlet taslağının en ilginç tarafı, aslında 1874 Nizamnâmesinden pek farklı olmayıştı. Zira tasarıda hâlâ eser paylaşımından bahsedilmekteydi ve eserlerin yurt dışına ihracı ise Sultan'ın müsaadesine göre mümkün görünüyordu. Tasarının en dikkat çekici yönlerinden birisi ise, Avrupalıların tepkisinin fazlaca dikkate alındığı bölümlerdi. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi eser çıkışı yasaklayıp sadece kalıp alınmasına izin verilmesinin hem Avrupalılara karşı bir nankörlük numunesi olacağını, hem de bu şekilde yaratılan boşluğu doldurmanın, devletin mahdut imkânlarının çok üstünde bir gayret gerektireceğini düşünmekteydi.⁵¹

Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'ne dair Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanan bu tasarı üzerine Sadaret, 27 Kasım 1883'te Maarif Nezâretine gönderdiği yazıda, gerek Şûrâ-yı Devlet tasarısı gerekse Hamdi Bey tarafından hazırlanan diğer tasarının, ilavesi lâzım gelen hususlar da dikkate alınarak incelenmesini ve kısa bir süre içerisinde Sadaret'e gönderilmesini istedi.⁵² Nitekim Osman Hamdi Bey, Şûrâ-yı Devlet tasarısının üzerinden madde madde giderek, gözüne çarpan ve iyileştirilebileceğine inandığı her noktayı gayet ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve bazı maddelerin değiştirilmelerini teklif etmişti. Örneğin kendince asıl sorun yaratacak olan kalıp alma veya eser paylaşma arasında seçim hakkı veren maddelerle ilgili olarak Osman Hamdi Bey, hiç kimsenin aslını almak varken kalıbını almaya yanaşmayacağını, eğer kalıbı alınacak olan şey taşınmaz eserlerden ise bunun zaten yürürlükte olan nizamnâme gereğince de mümkün olmadığını belirtiyor ve eserlerin yurt dışına götürülmesinin tamamen yasaklanması ısrarını sürdürüyordu.⁵³

Yaşanan bu görüş ayrılıkları içerisinde kazanan Osman Hamdi Bey oldu ve esaslarını tespit ettiği beş bölüm ve 37 maddeden oluşan yeni nizamnâme, Meclis-i Mahsusta 13 Şubat 1884'te yapılan müzakerelerde kabul edilmesinin ardından 21 Şubat 1884'te padişahın onayıyla yürürlüğe girdi.⁵⁴ Nizamnâmeyle 1874 düzenlemesindeki kazıdan çıkarılan eserlerden arazi

⁴⁹ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 58.

⁵⁰ BOA, MF.MKT, 76/69, 3 Temmuz 1882.

⁵¹ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 59.

⁵² BOA, A.MKT.MHM., 763/22, 27 Kasım 1883.

⁵³ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 60.

⁵⁴ BOA, İ.MMS, 78/3401, 21 Şubat 1884; Cezar, *a.g.e.*, s. 332; Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 60. Nizamnamenin maddeleri için bkz; *Düstur*, Tertib-i Evvel, Zeyl 4, Dersaadet 1302, s. 89-97.

sahibine ve kazı yapana pay verilmesi hakkındaki hüküm “bundan böyle Osmanlı sınırları içerisinde hafriyat ile ortaya çıkarılacak ve deniz ve göl ve nehir ve çay ve derelerde zuhur edecek olan her çeşit eski eser devlete aittir” şeklindeki 3. maddeyle kaldırılarak, eski eserlerin tümünün devlete ait olduğu vurgulanıyor; ayrıca 8. maddeyle de eserlerin ülke dışına çıkarılması kesin bir ifadeyle yasaklanıyordu. Yeni düzenlemeyle devlet, tarihi eserlerin bulundukları alann yasal sahibi olurken, tarihi eserler de Avrupalı müttetiklerle pazarlık konusu ya da onları yatıştırmak için kullanılabilecek koz olmaktan çıkarılıyordu.⁵⁵

1884 Nizamnâmesi ilk kez, Osmanlı topraklarında yaşamış kadim halkların eserlerinin denetiminin Osmanlı Devleti'ne ait olacağını öngörmüştü. Ancak yapılan düzenleme, çoğu yabancı arkeolog tarafından dehşetle karşılanmıştı. Fransız hükümeti yeni mevzuattan haberdar olduğu anda Fenikeliler üzerine yapmış olduğu çalışmalarla ün salmış olan tarihçi, arkeolog ve filolog Ernest Renan'dan bir rapor istedi. Renan, oldukça sert bir üslupla kaleme aldığı raporunda, Türk hükümeti'nin bilimsel meseleler konusundaki çocuksu fikirlerinin bir tezahürü olarak nitelendirdiği yeni yönetmeliğin, eski eser araştırmalarının tarihinde kara bir gün olarak hatırlanacağını ifade etmekteydi.⁵⁶

Benzer bir yaklaşım, Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olduğu sırada ortak bir çalışma neticesinde Çinili Köşk'ün kataloğunu hazırlayan Salomon Reinach'tan gelmişti. Reinach'a göre eserlerin ihracı ve ticareti yasaklandıkça, yurt dışındaki yüksek fiyatların çekim gücüyle kaçakçılık ve kaçakçılığın gereği olan eser parçalanması giderek artıyordu. Bütün bunların aksine eğer tam bir serbesti bırakılsa, bütün eserler gizlenmeden, kırılmadan ve kaybolmadan en iyi pazara doğru akacaktı. Üstelik dünyanın kültürel işbölümünde bütün bu eski eserler Avrupa'nın ortak kökenine bağlandığı için Osmanlıların bunlarla bir ilgisi yoktu ve Türklerin yapmaları gereken kendi geçmişlerine ait olan eserleri koruma altına almaktı.⁵⁷

Bütün bu tepkiler aslında Osman Hamdi Bey'in ilerleyen dönemde hangi zorluklarla karşılaşabileceğini gösteriyordu. Ancak Osman Hamdi Bey'i en fazla yoran meselelerden biri sadece yeni bir nizamname hazırlamak değildi. Müze-i Hümâyûn'un Avrupa'daki benzerlerine göre yeniden tanzim edilmesi veya mümkün olursa yeni bir müzenin yapılması da Osman Hamdi Bey'in öncelikli konuları arasındaydı. Kendisinden önce yapılan çalışmalar sayesinde Çinili Köşk'ün müze binası olarak hizmete girmesi bu konuda belli bir standart getirmiş, hatta Çinili Köşk ilk kez 3 Ağustos 1881 tarihinde ve 100 para giriş ücreti ile halkın ziyaretine açılmıştı.⁵⁸ Ancak göreve geldiği tarihlerde müze olarak kullanılan Çinili Köşk ne kadro yapısı ne de içerik olarak hiç iyi durumda değildi. Nitekim müze müdürü olarak atanmasının birinci ayında kışın yaklaşmasıyla başlayan yağmurlar, Müze-i Hümâyûn'un su sızdıran çatısının tamirini gündeme getirmişti. Kendisinden önce birkaç kez tamir geçirmesine rağmen, çatısından hala su aldığı tespit edilen Çinili Köşk'te Hendesehâne tarafından yapılan keşif sonrası 32.800 kuruşluk bir masraf öngörülmekteydi. Osman Hamdi Bey sadece çatının tamirinin değil aynı zamanda zeminin de çimento ile düzlenmesini isteyince, bu işin 47.600 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştı. Yapılan görüşmelerde, kış şartları dolayısıyla çatının tamirinden vazgeçilerek, bu sorunun şimdilik geçici çözümlerle idare edilmesine, diğer hususların ise yerine getirilmesine karar verildi.⁵⁹ Tamirat başladıktan sonra öngörülen bütçenin

⁵⁵ Shaw, *a.g.e.*, s. 165.

⁵⁶ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 61.

⁵⁷ Age, s. 61-62.

⁵⁸ Su, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁵⁹ BOA, İ.DH., 837/67324, 6 Ekim 1881.

yetmemesi üzerine, 17 Şubat 1882’de Padişah’ın onayıyla yaklaşık 33.000 kuruş ilave bütçe tahsis edildi.⁶⁰

Konuyla ilgili 1883’te sarf ettiği cümleler de acil bir düzenlemenin gerekliliğini ortaya koyuyordu:

Şimdiye kadar icra olunan hafriyat üzerine gönderilen memurlar yalnız memur sıfatına haiz olup hiçbir malumatı mükteseb olmadıkları şöyle dursun bazılarının okumak yazmak bile bilmedikleri herkesin malumudur ve müze idaresi bu halde kaldıkça yani adeta bir antika anbarı hükmünde tutuldukça bundan böyle dahi gönderilecek memurların sabıkı gibi olmaları zaruridir. Bunun çaresi müzenin anbar şeklinden çıkarılıp sair medeni ülkelerde olduğu gibi bir nevi mekteb haline konulması ve burada irâde buyrulduğu halde başkaca layihası takdim olunmak üzere bazı ashab-ı maarif ü malumatın oluşturan fahri bir komisyon teşkil edilip ve memleketin her tarafında bu gibi Asâr-ı Atika fenniyle meşgul olan kişiler ile haberleşilerek münasebet peyda edilip bu turuk ve vesait ile lazım gelen erbab-ı malumatın tedarik edilmesiyle ve yeniden adam yetiştirilmesiyle hâsıl olur.⁶¹

Nitekim kendisinin hazırlayıp yürürlüğe girmesi için büyük gayret sarf ettiği 1884 tarihli eski eserler nizamnamesinin yabancılara eserleri yurt dışına götürme hakkını tamamen kaldırması, Osmanlı topraklarında ortaya çıkacak hemen hemen her şeyin İstanbul’daki müzeye gelmesini sağlayacaktı. Dolayısıyla bütün mesele artık müzenin takip etmesi gereken gelişme planını mümkün kılacak maddi ve manevi desteği bulmaktan ibaretti. Bu desteği bulmasına imkân hazırlayacak gelişme ise kendisinin yapacağı Sayda kazısı olacaktı.⁶²

3- Sayda Lahitlerinin Bulunuşu

Sayda lahitlerinin hikâyesi, Suriye vilayetinin Beyrut sancağına tabi Sayda kazasında Halaliye köyünde yaşayan Mehmet Şerif’in Sayda’nın biraz dışında denize 1,5 km mesafedeki Ayaa isimli yerde inşaat taşı ararken bir kuyuya rastlayıp bu keşfini yerel idareye bildirmesiyle başlamıştı. Bu konu hakkında ilk bilgileri 12 Ocak 1886 tarihinde Sayda’ya kaymakam olarak atanan Sadık Bey’in⁶³ lahitlerin bulunuşuna dair Bâb-ı Âli ve Müze-i Hümayûna göndermiş olduğu telgraflardan öğrenebiliyoruz. Sayda kasabasının tarihi açıdan arz ettiği öneme vurgu yaparak yıllardan beri bölgeye gelen yabancı araştırmacıların buldukları eserleri Avrupa müzelerine kaçırdıklarından bahseden Sadık Bey, 8 Mart 1887 Salı günü hükümet konağında iken bir lahit bulunduğuna dair haber geldiğini ifade etmektedir.⁶⁴ Sayda kaymakamı Sadık Bey’in anlatısına göre Mehmet Şerif isimli kişi, daha önce kaza idare meclisinden almış olduğu resmi izin çerçevesinde kendisine ait olan ve Sayda’ya yarım saat mesafede bulunan Ayaa denilen tarlada kayalıkları keserek taş çıkarttığı esnada bir kuyunun dibinde mağara kapısı görmüş ve adamları vasıtasıyla jandarmaya haber vermişti. Jandarma Yüzbaşı Esad Efendi bölgeye gelerek durumu tetkik ettiğinde kapağının bir ucu kırılmış, içi su ile dolu olan ve üzeri

⁶⁰ BOA, İ.DH., 846/67926, 17 Şubat 1882; Cezar, a.g.e., s. 256.

⁶¹ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 48-49.

⁶² Age, s. 394-395. Çinili Köşkün tamir faaliyetlerine ilişkin ayrıca bkz. Hayal Meriç, “Osmanlı Devleti’nde İlk Müze/Müze-i Hümayûn: Çinili Köşk”, *Sigma*, Özel Sayı, C. 3, S. 2, 2011, s. 308-314.

⁶³ İ.DH, 975/77064, Lef 5, 12 Ocak 1886.

⁶⁴ Sayda lahitlerinin bulunuşuna dair Osman Hamdi Bey, Théodore Reinach ile kaleme aldığı *Une Nécropole Royale A Sidon Fouilles De Hamdy Bey* isimli eserde, Mehmet Şerif’in lahitlerin bulunduğu bilgisini 2 Mart 1887 tarihinde verdiğini ve bu durumun ertesi gün vilayete haber verildiğini belirtmektedir. Osman Hamdy Bey-Théodore Reinach, *Une Nécropole Royale A Sidon Fouilles De Hamdy Bey*, Paris 1892, s. I. Vahid Bey de Müze-i Hümayûn’da *İskender Lahdi* isimli makalesinde Osman Hamdi Beyin vermiş olduğu bilgiyi tekrarlamaktadır. Vahid Bey, “Müze-i Hümayûn’da İskender Lahdi”, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2 (Mayıs 1332), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332-1334 (1916), s. 158.

sanatsal çeşitli resimlerle kaplı beyaz mermerden bir lahidin olduğunu görmüş⁶⁵ ve bu durum 9 Mart 1887 tarihinde Sayda kaymakamı Sadık Bey tarafından Suriye Vilayeti ve Maarif Nezâretine bildirilmişti.⁶⁶

Gelen bu haber üzerine mermer lahdi koruma altına alan vilayet, mağarada daha başka eser bulunabileceği düşüncesiyle araştırmanın devam ettirilmesine karar verdi. Nitekim ilk lahdin bulunmasından bir gün sonra 9 Mart 1887'de aynı kuyu içerisinde ve kible tarafında diğer bir mağara bulunması üzerine bölgeye bizzat Kaymakam Sadık Bey de gitti. Yapılan ilk tetkiklerde biri resimli ve beyaz, diğeri ise resimsiz ve siyah mermerden yapılmış ve yine içleri su ile dolu olmak üzere iki adet lahit; araştırmanın üçüncü günü ise (10 Mart 1887) adı geçen kuyunun bu kez batı tarafında üçüncü bir mağara içinde biri eşsiz muharebe resimli diğer üçü ise resimsiz dört adet lahit daha keşfedildi. Peş peşe gelen keşif haberleri üzerine Kaymakam Sadık Bey'e bir telgraf gönderen vilayet, lahitleri incelemek üzere lahitlerin bulunduğu alana bir mühendis görevlendirildiğini ve mühendis gelene kadar araştırmaların durdurulmasını istedi.⁶⁷

Vilayetin isteğiyle durdurulan çalışmalar, 15 Mart 1887'de Suriye Vilayeti Başmühendisi Beşare Efendinin bölgeye gelmesiyle tekrar başlamış,⁶⁸ hatta bulunan lahitlerin gerek yüzeye çıkarılması gerekse de Müze-i Hümayûna gönderilmek üzere gemiye nakli için 40 bin kuruşa bir müteahhit ile de anlaşılmıştı.⁶⁹ Beşare Efendi de hiçbir müzede bulunmadığını ifade ettiği on adet lahidin hal ve eşkâli ile masraflarına dair hazırladığı raporun bir suretini 18 Mart 1887'de Müze-i Hümayûna iletmış,⁷⁰ fakat aynı zamanda elde ettiği bulguları Beyrut'taki Fransız konsolosuna göndermeyi de ihmal etmemişti. Zira Fransa'nın Beyrut konsolosu Petiteville 24 Mart 1887 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanına yazdığı bir mektupta ilk tetkikleri yapmış olan Mühendis Beşare Efendi'nin kazıya başladığını ve Fransa'nın destek ve yardımını istediğini şu cümlelerle ifade etmektedir; "...zira Türklerin arkeoloji konusundaki yetersizliklerinin farkında ve onu biraz cesaretlendirecek olsak, antik çağın hazinelerinin kâfirlerin ellerine düşmesinden dolayı duyduğu pişmanlığın ifadesini duyacağız."⁷¹

4- Osman Hamdi Bey'in Sayda'ya Gelişi

Sayda'da bulunan lahitlerin keşfi şüphesiz İstanbul'da da büyük bir heyecana sebep olmuştu. Ancak bürokratik yazışmaların zaman alması işlerin yavaş ilerlemesine sebep oluyordu. Lahitlerin bulunmasına dair haber 8 Mart 1887'de Maarif Nezâretine bildirilmesine rağmen, 28 Mart tarihine kadar ancak eserlerin çıkarılarak gemiye götürülmesi için ihtiyaç duyulan 40.000 kuruşun ödenmesine dair izin alınabilmiş;⁷² kazı çalışmalarını yapacak kişi ise hâlâ belirlenebilmiş değildi. Suriye Valisi Naşid Paşa 30 Mart 1887 tarihinde Sadarete gönderdiği telgrafta, Sayda'da bulunan 16 adet lahidin çıkarılması, iskeleyle nakli vs. için Maarif Nezâretine telgrafla malumat verildiğini ve Müze-i Hümayûn memurlarından birinin kazı ile nakliyata nezaret etmek üzere gönderilmesini talep etmelerine rağmen cevap alınmadığından şikâyet ediyordu. Tek sorun bu da değildi. Lahitlerin bulunduğu mağara

⁶⁵ Hamit Zübeyr Koşay-M.E. Zarif Orgun-Sadi Bayram-Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, TTK, C. V, Ankara 2013, s. 457-458.

⁶⁶ BOA, MF.MKT, 93/65, Lef 2, 9 Mart 1887.

⁶⁷ BOA, İ.DH., 1023/80670, Lef 1, 10 Mart 1887. Koşay-Orgun-Tan, *a.g.e.*, s. 458.

⁶⁸ Hamdy Bey- Reinach, *a.g.e.*, s. II.

⁶⁹ BOA, MF.MKT, 93/65, Lef 3, 16 Mart 1887.

⁷⁰ Koşay- Orgun-Tan, *a.g.e.*, s. 459.

⁷¹ Edhem Eldem, "An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910)", *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920*, der. David Shankland, Isis Press, İstanbul 2004, s. 140. Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 459.

⁷² BOA, İ.DH., 1028/81018, Lef 2, 28 Mart 1887.

duvarları havanın tesiriyle çatlayarak yıkılmaya başlamış ve vilâyet ser-mühendisi yıkılmakta olan duvarları tahkim etmek üzere tekrar Sayda'ya gönderilmişti.⁷³

Suriye Valisi Naşid Paşa'nın uyarısı üzerine harekete geçen Sadaret, 2 Nisan 1887 tarihinde Maarif Nâzırından talep olunan memurun biran önce belirlenerek Sayda'ya gönderilmesini istedi ve 4 Nisan 1887 tarihinde de Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın teklifi⁷⁴ ve 9 Nisan 1887'de sâdır olan irâde ile Osman Hamdi Bey bu göreve atandı.⁷⁵ Osman Hamdi Bey'e ayrıca yapacağı çalışmalar için 24.210 kuruş tutarında harcırah verilmesi de karara bağlandı.⁷⁶

Aldığı görev emri gereği 18 Nisan 1887 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Osman Hamdi Bey Sayda kazılarında kendisine eşlik etmesini istediği Démosthènes Baltazzi Bey ile buluşmak için 20 Nisan 1887'de İzmir'e geldi.⁷⁷ 30 Nisan 1887'de Sayda'ya ulaşan Osman Hamdi Bey, aynı tarihte Maarif Nezâretine gönderdiği telgrafta Sayda'ya geldiğini ve hemen kazı alanına gittiğini belirterek, lahitlerin Avrupa müzelerinin hiç birinde emsalinin olmadığını, sadece birisinin dahi Müze-i Hümâyûnu emsalleri arasında en zengin müze konumuna getireceğini ve bu nedenle hiçbir masraftan kaçınılmaması gerektiğini iletmekteydi.⁷⁸ Gerçekten de Sayda'ya geldiği gün gittiği kazı alanındaki 13 metrelik kuyuya inen ve Jandarma memuru Esad Efendi eşliğinde ve mum ışığında tüm mağaraları inceleyen Osman Hamdi Bey, orada bulunan mermer lahitlerin zenginliği, güzelliği ve çeşitliliğinin kendisini çok etkilediğini ve ertesi gün en büyüğü 3.30 metre ve yaklaşık 15 ton ağırlığında olan lahitleri çıkarma çalışmalarına başladıklarını yazılarında da ifade etmektedir.⁷⁹ Kazı alanının su kemeri ile bahçeler arasındaki Halaliye'nin altındaki ovada bulunan ve Ayaa denilen mevki olduğunu belirten Osman Hamdi Bey burasını, üst kat katmanı ince ve hiç bir zaman bahçe yapılamayan çıplak bir alan olarak nitelemekteydi.⁸⁰ Lahitlerin bulunduğu yeri 1887 senesinde kaleme aldığı makalesinde denizden 34 metre yüksekliğinde ve 1.250 metre mesafede olarak tanımlayan Osman Hamdi Bey;⁸¹ 1892 tarihli kitabında ise arazinin denizden 35 metre yüksekliğinde ve 1.555 metre uzaklıkta olduğunu belirtmekteydi.⁸²

5- Lahitlerin Çıkarılışı ve Müze-i Hümâyûna Gönderilmesi

Lahitlerin bulundukları yerden çıkarılması ise hiç de kolay olmamıştı. Lahitleri çıkarmak için % 12 eğimli ve 15 m genişliğinde tasarlanan ve üzerinde raylar bulunan tünel 14 Mayıs 1887 tarihinde tamamlanmıştı. Lahitlerin çıkarılması çalışmalarına 16 Mayıs'ta tekrar başlanacağını belirten Osman Hamdi Bey, lahitlerin iskeleden vapura nakli için gerekli olan tabanı düz dubanın ise lahitleri almak üzere Sayda'ya gönderilen gemiyle getirilmesini talep etmekteydi.⁸³ Bu talep Maarif Nezâreti tarafından Bahriye Nezâretine iletiliyse de, nezâret talep edilen dubanın gönderilmesinin mümkün olmadığını ve bu işin kayık vs. tedarikiyle

⁷³ BOA, İ.DH, 1028/81018, Lef 3, 30 Mart 1887.

⁷⁴ BOA, İ.DH, 1028/81018, Lef 3, 4 Nisan 1887. Osman Hamdi Bey'in atanmasına dair karar Maarif Nezâreti tarafından aynı gün Suriye vilayetine de gönderilmiştir. BOA, MF.MKT, 93/77, 4 Nisan 1887.

⁷⁵ BOA, İ.DH, 1028/81018, 9 Nisan 1887.

⁷⁶ BOA, MF.MKT, 93/90, 12 Nisan 1887

⁷⁷ Hamdy Bey, "Mémoire Sur Une Nécropole Royale Découverte A Saïda", *Revue Archéologique*, Troisième Série, T. 10, (Juillet-Décembre 1887), s. 138; Hamdy Bey-Reinach, *a.g.e.*, s. III. Démosthènes Baltazzi Bey ile ilgili geniş bilgi için bkz; Görkem Kökdemir, "120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-i Hümâyûn Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi Ve Menderes Magnesiası'ndaki Çalışmaları (1887, 1890)", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 19, 2016, s. 291-304.

⁷⁸ BOA, MF.MKT, 93/136, 30 Nisan 1887.

⁷⁹ Hamdy Bey, *a.g.m.*, s. 138; Hamdy Bey-Reinach, *a.g.e.*, s. 3.

⁸⁰ *A.g.m.*, s. 138-139; *A.g.e.*, s. 1.

⁸¹ Hamdy Bey, *a.g.m.*, s. 149.

⁸² Hamdy Bey-Reinach, *a.g.e.*, s. 1.

⁸³ BOA, MF.MKT, 93/153, Lef 2, 15 Mayıs 1887.

halledilmesi gerektiğini bildirdi.⁸⁴ Bu haber üzerine lahitler, iki madeni tel arasında kayan ahşap arabalara yüklenerek yerleştirilmiş ve bu iş için özel olarak Beşare Efendi tarafından tasarlanan büyük bir sala kadar kol kuvvetiyle kaydırılmıştı.⁸⁵ Mevcut imkânlar çerçevesinde lahitlerin çıkarılması çalışmalarına devam eden Osman Hamdi Bey, 29 Mayıs 1887'de Maarif Nezâretine gönderdiği telgrafta bu tarihe kadar on adet lahdin çıkarıldığını ve lahitleri görmek üzere pek çok yabancı seyyahın bölgeye geldiğini belirterek, diğer lahitlerin çıkarılmasına da devam ettikleri bilgisini paylaştı.⁸⁶

Nitekim 29 Mayıs günü siyah taştan mamul Mısır tipinde ve hala içinde ceset mevcut olan bir lahit daha bulunmuştu. Lahdin üzerindeki hiyeroglif ve Fenike yazıları fotoğraflanarak bu konudaki en yetkin isim olan Ernest Renan'a yollandı. Renan'ın 20 Haziran tarihinde telgrafla verdiği cevapta söz konusu lahdin Eşmunazar'ın babası Sidon kralı Tabnit olduğu anlaşılmıştı. Keşiflerinin duyulmasını istedikleri anlaşılan Osman Hamdi ile Baltazzi Beyler, 2 Haziran günü Fransız Akademisi'ni telgraf yoluyla son buldukları lahdin varlığından haberdar etmişlerdi.⁸⁷

Yapılan çalışmalar sonrasında sayıları on yediye ulaşan lahitlerin İstanbul'a nakli için görevlendirilen Asir vapuru ise 8 Haziran 1887'de önce Beyrut'a,⁸⁸ 13 Haziran 1887 günü de Sayda Limanı'na demirledi. Üç gün boyunca kötü hava şartlarıyla mücadele eden Asir vapuruna lahitler ancak 16 Haziran günü yüklenmeye başlayabildi. Lahitlerin gemiye yüklenebilmesi için 32 metre uzunluğunda bir iskele inşa edilmiş ve en ağır parça olan İskender Lahdi'nin yüklenmesiyle süreç tamamlanmıştı. Lahitlerin çıkarılması için yapılan hafriyat ve sandıklara konulması, oradan vapura nakli için inşa edilen iskele ile istihdam edilen amele ve marangoz masrafları 53.172 kuruş tutmuştu.⁸⁹ Toplam 58 sandığa koyulan lahitler 23 Haziran 1887 tarihinde Asir vapuruyla Beyrut'a doğru yola çıktı.⁹⁰ Üç günlük bir yolculuğun ardından Beyrut'a gelen Asir vapuru, orada vilayet konağında kalmış parçaları da aldıktan sonra, önce Rodos ve ardından Taşoz Adası'nın Limenas Limanı'nda bulunan bazı eski eserleri almak üzere Güllük Limanı'na uğramış ve oradan da iki heykel yükleyerek İstanbul'a doğru hareket etmişti.⁹¹

Lahitlerin İstanbul'a varır varmaz müzeye taşınması da kolay olmadı. Ağır olmalarından dolayı Rumeli demir yolu mevkiinden müzeye kadar Bâb-ı Seraskeri'den tayin edilen arabalar vasıtasıyla müzeye götürülen lahitler için nakliye masrafı 8.540 kuruş olarak hesaplanmış ve bu masrafın Müze-i Hümâyûn tahsisatından sarf edilmesine dair irade 31 Temmuz 1887'de çıkarılmıştı.⁹²

Osman Hamdi Bey ertesi sene de Sayda'daki kazılarına devam etti. 5 Nisan 1888'de aldığı izin ve kendisine verilen 20.475 kuruş harcırah ile tekrar Sayda'ya giden Osman Hamdi Bey,⁹³ yapılacak yeni kazılar için kazma, kürek vs. satın alınmasına ve iskele inşasına lüzum

⁸⁴ BOA, MF.MKT, 93/161, 17 Mayıs 1887.

⁸⁵ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 458-459.

⁸⁶ BOA, MF.MKT, 94/7, Lef 2, 29 Mayıs 1887.

⁸⁷ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 458-459.

⁸⁸ BOA, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 203/45, Lef 1, 8 Haziran 1887.

⁸⁹ BOA, MF.MKT, 97/147, Lef 1, 4 Nisan 1888.

⁹⁰ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK, UM), 10/1, 24 Haziran 1887.

⁹¹ Edem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 458-459.

⁹² BOA, MF.MKT, 94/64, Lef 2, 19 Temmuz 1887. BOA, İ.DH, 1043/82030, 31 Temmuz 1887. Bâb-ı Seraskeri istihkâm ve inşaat dairesi 20 Ağustos 1887'de Maarif Nezâretine gönderdiği yazıda, lahitlerin taşınması için görevlendirilen amelenin üç bin dokuz yüz üç buçuk kuruş yevmiyeleri için Maarif Nezâreti veznesinden şimdiye kadar bin dokuz yüz üç buçuk kuruş ödeme yapıldığını ve geri kalan ücretin vakit geçirilmeksizin ödenmesini talep etmekteydi. BOA, MF.MKT, 94/64, Lef 1, 20 Ağustos 1887.

⁹³ BOA, MF.MKT, 97/152, 11 Nisan 1888.

olmayacağını göz önünde bulundurarak çalışmalar için 250 liranın yeteceğini düşünüyordu.⁹⁴ İlk kazıda olduğu gibi vilayet Başmühendisi Beşare Efendi de Osman Hamdi Bey'in talebi doğrultusunda bu çalışmalara yardımcı olmak üzere kendisinin emrine verilmişti.⁹⁵ Yapılan hafriyat sonrası çıkarılan beş adet lahit 17 sandığa yüklenerek ilk seferinde olduğu gibi gemiyle Müze-i Hümayûna gönderilmiş⁹⁶ ve böylece toplam lahit sayısı yirmi ikiye çıkmıştı.

6- Sayda Kazısının Etkisi; Yayınlar, Nişan ve Ödüller

Sayda lahitlerinin İstanbul'a gelişi ve hemen akabinde Osman Hamdi Bey'in Revue Archéologique'te yayımladığı kazı raporu (Aralık 1887) büyük ilgi çekmişti. Osman Hamdi Bey bu makalesinde kazının günbegün ayrıntılarını vermiş, bulguları soğukkanlı bir şekilde betimlemiş ve makaleye mezarların çizimlerini de eklemişti.⁹⁷ Lahitlerin arkeoloji camiasında asıl tanınması ise 1892'de, Paris'te Ernest Leroux tarafından basılan *Une nécropole royale à Sidon. Fouilles de Hamdy Bey* (Sayda'da bir Kraliyet Nekropolü. Hamdi Bey Kazıları) başlıklı eserdi. Osman Hamdi'nin Théodore Reinach ile ve Ernest Chantre'nin da antropolojik katkılarıyla hazırladıkları bu eser büyük resim planlarının yer aldığı ek cildiyle birlikte etkileyici bir görüntü arz eden, özellikle de İskender lahdinin renkli çizimleriyle göz dolduran bir tür yayıncılık abidesi halini almıştı.⁹⁸ Osman Hamdi Bey de dünyada büyük yankı uyandıran bu eserin Maarif Nezâreti vasıtasıyla satın alınması için gerekli girişimleri başlattı. 1 Eylül 1892 tarihinde Maarif Nezâreti tarafından Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen tezkerede, kütüphanelere konulmak üzere eserden on takımın satın alınarak, bunun için gereken 87 liranın (2 bin Frank) ödenmesi talebinde bulunulmuş⁹⁹ ve bu istek uygun görülerek 15 Ekim 1892 tarihinde irâdesi çıkarılmıştı.¹⁰⁰

Sayda lahitleri ile ilgili önemli hususlardan birisi de lahitlerin bulunduğu arazinin sahibi olan Mehmet Şerif Efendi'ye verilecek ödülüdür. Suriye Valisi Naşid Paşa 26 Haziran 1887 tarihinde Meclis-i Mahsus'a gönderdiği yazıda, Osman Hamdi Bey'in kazı çalışmaları hakkında bilgi verdikten sonra 1884 tarihli Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesinin 14. maddesi¹⁰¹ hükmü çerçevesinde Mehmet Şerif Efendinin bir talepte bulunduğunu bildirmekteydi. Lahitlerin çıkarılışı sırasında Osman Hamdi Bey'in eserlere tahminen 150 bin lira kıymet biçtiğini hatırlatan Naşid Paşa, böyle bir meblağın yarısının arazi sahibine verilmesinin mümkün olmayacağını bilindiğini ancak konunun acil bir şekilde karara bağlanmasının gerektiğinin altını çizmekteydi.¹⁰² Suriye Valisi Naşid Paşa'nın talebi doğrultusunda 30 Temmuz 1887 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus, lahitlerin değerine dair yapılan değerlendirmenin bir tahmin olduğunu, ayrıca doğru olsa bile böyle bir miktarın (75 bin Osmanlı lirası) arazi sahibine verilmesinin mümkün olmayacağını belirtiyordu. Bununla birlikte arazi sahibinin nizamnâmenin 14. maddesinden mahrum edilmesinin adalete sığmayacağını ve ileride bu tarz durumlar karşısında mülk sahiplerinin eserleri Avrupa'ya kaçırmak, yabancılara satmak gibi fiillere sapabileceğinin altını çizen Meclis-i Mahsus, Mehmet Şerif Efendi'ye 1.500 lira

⁹⁴ BOA, İ.DH, 1081/84805, 16 Nisan 1888.

⁹⁵ BOA, MF.MKT, 98/75, Lef 2, 6 Mayıs 1888.

⁹⁶ BOA, MF.MKT, 98/139, 9 Haziran 1888.

⁹⁷ Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, Çev: Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 69.

⁹⁸ Edem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 458.

⁹⁹ BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 212/11, Lef 2, 1 Eylül 1892.

¹⁰⁰ BOA, İrâde Maarif (İMF), 1/17, 15 Ekim 1892.

¹⁰¹ 14. maddeye göre bir kimsenin arazi ve sahip olduğu yerde rasgele çıkmış eserlerin yarısı o arazi ve mülkün sahibine bırakılır. Bununla beraber devlet bu gibi eserlerin paylaşımında istediğini almaya ve isterse bedelini ödemeye hak sahibi olduğu gibi mal sahibine kalacak hisseyi de mal sahibine bedelini ödeyerek almaya yetkilidir. Düstur, Tertib-i Evvel, Zeyl 4, Dersaadet 1302, s. 93.

¹⁰² BOA, İ.MMS, 92/3892, Lef2-Lef 3, 26 Haziran 1887.

mükâfat ve üçüncü rütbeden Mecidiye nişanı verilmesinin uygun olduğunu belirtmiş¹⁰³ ve bu teklif 31 Temmuz 1887 tarihli irâde ile de onaylanmıştır.¹⁰⁴

Mehmet Şerif Efendi dışında lahitlerin bulunuşu ve İstanbul'a getirilmesinde hizmeti geçenlere de nişanlar verilmiştir. Osman Hamdi Bey tarafından Maarif Nezâretine yapılan müracaat neticesinde, Suriye vilayeti Başmühendisi Beşare Efendi'nin dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı, jandarma yüzbaşısı Esad Efendi, polis üçüncü komiseri Murad Vehbi ve polis komiseri Hasan Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı ve Sayda kazası bahriye mimari Mehmet Efendi'nin ise kazıların başlamasından sonuna kadar yaptığı hizmet ve bizzat İstanbul'a gelerek lahitlerin müzeye yerleştirilmesinde gösterdiği başarı dolayısıyla beşinci rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmesi teklif edilmiş¹⁰⁵ ve bu teklif de 19 Kasım 1887 tarihli irade ile yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁶

7- Yeni Müze Binasının İnşası

Son derece zor şartlar altında Müze-i Hümayûn'a getirilen 17 adet lahit, mevcut müze binasına sığmadığı için bahçede ahşap perdelerin arkasında muhafaza edilmeye çalışılmış, lahitlerin kırık ve döküklerinin tamiri için ise Osman Hamdi'nin dostu ve Sanayi-i Nefise Mektebi heykeltıraşlık muallimi Yervant Osgan Efendi seferber olmuştu. Sayda lahitlerinin arasında Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya, İskender adlarıyla bilinen ve Helenistik dönem literatürüne geçmiş birçok önemli eser bulunmaktaydı. Osman Hamdi açısından ilginç ve faydalı bir nokta Ernest Renan ile kendisi arasına bir bağ oluşturmuş olmasıydı. Daha üç sene evvel, 1884 Âsar-ı Âtîka Nizâmnâmesi çıktığında bu girişimi yerden yere vuran Renan birden Osmanlı arkeologlarıyla ve Müze-i Hümayûn'la işbirliğine girmek durumunda kalmıştı. Tabnit lahдинin yazılarını okuyarak giriştiği bu işbirliğinin pek tabii olarak Osman Hamdi'nin ve müzesinin hem görünürlük, hem meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamıştı.¹⁰⁷ Osman Hamdi Bey açısından Sayda kazısının diğer bir önemli kazancı ise, lahitlerin Çinili Köşk'e yerleştirilmesindeki zorluğun yeni bir müze binası inşasını gerekli kılmasıydı. Zira 26 Temmuz 1887'de Maarif Nezâretine yazdığı tezkerede Sayda'dan getirilen ve şimdilik Müze-i Hümayûn'un bahçesine yerleştirilen lahitlerin müzeye konulmasının mümkün olmadığını belirten Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümayûn'un karşısına yeni bir bina inşa edilmesinin lüzumu üzerinde durmaktaydı. Osman Hamdi Bey'in Sanayi-i Nefise binasını inşa eden ve orada ders veren Mimar Alexandre Vallaury'e çizdirdiği plana göre yeni müze binası, altmış bir metre uzunluğunda ve on üç metre yüksekliğinde olacaktı. Lahitlerin yerlerine yerleştirilmesi, zemini kaplayacak mermer yüzey ve her mezarın altına yine mermerden birer kaide konulması da dâhil olmak üzere planlanan masraf iki bin liraydı ve müze binası yapımına kış gelmeden başlanmalıydı.¹⁰⁸ Osman Hamdi Bey'in yaptığı bu teklif Maarif Nezâreti tarafından Bab-ı Âli'ye yazılarak gerekli ödeneğin maarif bütçesine ilave edilmesi istendi.¹⁰⁹

Osman Hamdi Bey'in teklifi üzerine yeni müzenin yapımı 5 Eylül 1887'de Meclis-i Mahsus gündemine gelecek¹¹⁰ ve bir gün sonra 6 Eylül 1887'de irâdesi çıkarak inşa faaliyetlerine başlanacaktı.¹¹¹ İnşa çalışmaları sırasında en önemli mesele bina için ayrılan bütçede yaşanan sorunlardı. Yeni müze binası ilk keşif planında tek katlı olarak düşünülmüştü. Ancak Osman

¹⁰³ BOA, İ.MMS, 92/3892, Lef1, 30 Temmuz 1887.

¹⁰⁴ BOA, İ.MMS, 92/3892, Lef4, 31 Temmuz 1887.

¹⁰⁵ BOA, İ.DH, 1057/82983, Lef 1, 23 Ağustos 1887.

¹⁰⁶ BOA, İ.DH, 1057/82983, Lef 2, 19 Kasım 1887.

¹⁰⁷ Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 459.

¹⁰⁸ BOA, MF.MKT., 94/112, 26 Temmuz 1887.

¹⁰⁹ BOA, MF.MKT., 94/79, 26 Temmuz 1887; Cezar, *a.g.e.*, s. 201.

¹¹⁰ BOA, İ.MMS, 93/3911, Lef 1, 5 Eylül 1887.

¹¹¹ BOA, İ.MMS, 93/3911, 6 Eylül 1887.

Hamdi Bey bu haliyle müzenin ihtiyaca cevap veremeyeceğini düşünerek, ileride tekrar düzenlenmesi yerine inşaat bütçesine 400-500 lira eklenerek ikinci bir katın yapılmasını teklif etmiş¹¹² ve birinci katın inşasının tamamlanmasını müteakip de ikinci kat için gerekli keşfin yapılması talep edilmişti.¹¹³

İnşaat faaliyetleri hızlı bir şekilde devam etse de 1889 Ocak ayına gelindiğinde planlanan bütçe çoktan aşılmıştı. Maarif Nezâreti Müze-i Hümayûna gönderdiği yazıda inşaat için ayrılan iki bin liranın harcandığını hatta ilave olarak tahsis edilen bütçenin de bitmek üzere olduğunu bildirdi.¹¹⁴ Yapılan masrafların ne dereceye geldiği ise Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye dairesinin bizzat davet ederek bilgi aldığı Osman Hamdi Bey'in açıklamalarından anlaşılmaktadır. Osman Hamdi Bey yaptığı açıklamada, inşaatın birinci katı için 352.427 kuruş 24 para ve ikinci katın inşası için ise 50 bin kuruş olmak üzere toplamda 402.427 kuruş 24 para harcandığını; ancak yapılması elzem olan dolapların imali ile bazı tezyinat masrafları için de 328.177 kuruşa daha ihtiyaçları olduğunu belirtmekteydi.¹¹⁵ Yapılan müzakereler sonrası istenen ilave bütçe ile birlikte müze inşaatı için harcanan miktar 730.604 kuruş 24 para olarak tespit edilmiş ve bu husus padişah tarafından onaylanmıştı.¹¹⁶

Yeni müze binasının yapımı devam ederken Osman Hamdi Bey'in üzerinde durduğu bir diğer konu da müzenin ihtiyacı olan kadro yapısının değişmesine olan gereksinimdi. Bir yandan yeni binanın hızlı bir şekilde yapımına başlanması diğer yandan ise kazıların yoğunluğu ve denetlenmesine ilişkin hususlar uzmanlaşmış bir idari yapı ve kadroyu gerektiriyordu. Konuya ilişkin olarak 17 Nisan 1889'da bir layiha hazırlayan¹¹⁷ Osman Hamdi Bey'in çabası sonrasında Müze-i Hümayûn Nizamnâmesi 13 Mayıs 1889'da onaylanarak yürürlüğe girdi.¹¹⁸ Toplam 6 bölüm ve 43 maddeden oluşan nizamnâme, müzenin müdüründen, muhasebeci, hademe ve kapıcısına kadar idari yapısı, görevleri ve sorumluluklarını belirlemekte, ayrıca müzede sergilenen ve kazılardan müzeye gelen eserlere ait defterlerin ne şekilde tanzim edileceği de nizamnâmede ayrıntılarıyla yer almaktaydı.

Bu süreç içerisinde yeni müze binası inşaatında hızla sona yaklaşılmaktaydı. Ancak müze inşaatının bitmesine yakın 19 Şubat 1891 tarihinde Maarif Nezâreti, Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye dairesine gönderdiği takrirde, iki adet cam muhafazanın imali, 24 lahdin tamiri ve bazı tezyinat ve mefruşat için 700 İngiliz lirasının daha ödenmesini talep ediyordu.¹¹⁹ Bu taleple birlikte müze inşası için harcanan miktar 880.604 kuruşa ulaşmış ve bu talep te padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmişti.¹²⁰

Büyük masrafa mal olan ve yapımı yaklaşık dört sene süren yeni müze binası 13 Haziran 1891 Cumartesi günü hizmete açıldı.¹²¹ Servet-i Fünûn da İstanbul postası başlığı altında 18 Haziran 1891 tarihli haberinde, müzenin Osman Hamdi Bey'in büyük katkısı ile açıldığını ve Avrupa'daki emsallerini aratmayacak güzellikte olduğunun altını çizmekteydi.¹²² Sayda kazısının en belirgin sonucu Müze-i Hümayûn'un yeni bir kimliğe kavuşması, hatta artık

¹¹² BOA, İ.DH, 1975/84312, 20 Mart 1888.

¹¹³ BOA, 101/45, Lef 2, 12 Eylül 1888.

¹¹⁴ BOA, MF.MKT, 105/44, 12 Ocak 1889.

¹¹⁵ BOA, İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD), 95/5683, Lef 1, 26 Mart 1889.

¹¹⁶ BOA, İ.ŞD, 95/5683, 6 Nisan 1889. Cezar, *a.g.e.*, s. 202.

¹¹⁷ BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 42/53, 17 Nisan 1889.

¹¹⁸ BOA, İ.MMS., 105/4464, 13 Mayıs 1889.

¹¹⁹ BOA, İ.ŞD, 105/6317, Lef 1, 19 Şubat 1891.

¹²⁰ BOA, İ.ŞD, 105/6317, 30 Mart 1891. Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 209.

¹²¹ Tercümân-ı Hakikat, No: 3872, 12 Haziran 1891, s. 2. Cezar, *a.g.e.*, s. 202; Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 395.

¹²² Servet-i Fünûn, No: 13, 18 Haziran 1891, s. 146.

Luhud-ı Atika Müzesi yani *Eski Lahitler Müzesi* adıyla anılacak kadar kabuk değiştirmesiydi. İki büyük ana salon şeklinde planlanan ve her iki katıyla birlikte 1800 m²'lik bir alanı kaplayan söz konusu binanın alt katındaki iki büyük salona İskender, Likya, Ağlayan Kadınlar ve Satrap Lahdi gibi Sayda Lahitlerinin en önemli parçaları konulmuş ve bunların çevresine de diğer eserler yerleştirilmişti.¹²³

Ancak yeni müze kompleksinin bu haliyle de yetersiz kalacağı müze adına gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla kısa sürede anlaşıldı. Bu dönemde, sadece Sayda değil sürdürülmekte olan diğer arkeolojik kazılar da müzenin birçok yeni eser kazanmasını sağlayacak sonuçlar vermekteydi. 1891'de Lagina Antik Kenti'ndeki Hekate Tapınağı'nda yapılan kazılarda elde edilen buluntular, 1893'teyse Magnesia Artemis Tapınağı kazı buluntuları İstanbul'a nakledilmişti. Bu iki kazı sonucunda elde edilen eserlerin, yeni müze binasının yeterli olmadığını net olarak göstermesi üzerine Osman Hamdi Bey, müzeye ek bir bölüm yaptırabilmek için harekete geçmiş ve yeni müze binasının kuzey tarafına, 1 Eylül 1898'de yapımına başlanan ve 7 Kasım 1903'te Maarif Nâzırı ve Osman Hamdi Bey'in konuşmalarıyla açılan ikinci bir bina eklenmişti.¹²⁴ Müzenin genişlemesinin son safhasını oluşturan üçüncü binanın temel atma töreni ise 1 Eylül 1904'te yapılarak, Nisan 1907'de bitirildi ve böylece 20 sene gibi kısa bir zaman zarfında Çinili Köşk'ün karşısında, uzunluğu 190 metreyi ve iki katının yüz ölçümü 9000 küsur metre kareyi bulan anıtsal bir müze binası tamamlanmış oluyordu.¹²⁵ Yapılan son düzenlemelerle birlikte, Yunan ve Roma dönemi eserleri yeni müzede yerlerini alırken, İslâm medeniyetine ait eserler ise ilerleyen dönemde Türk İslâm Medeniyetleri Müzesi'nin çekirdeğini oluşturacak olan Çinili Köşk'te sergilenmeye başlanacaktı.¹²⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde eski eser politikasında görülen değişim özellikle Tanzimat Fermanı sonrası batıyı yakından tanımaya başlayan aydın bir zümre öncülüğünde başlamış, 1869 yılında yürürlüğe giren Eski Eserler Nizamâmesi ile de imparatorluk genelinde yapılan olan kazı faaliyetleri belirli bir nizama kavuşturulabilmişti. Bu sürecin bir diğer önemli yanı ise 1846 senesinden beri faaliyet gösteren Harbiye Anbarı'ndaki koleksiyonu yeni bir anlayışla düzenleme çabası idi. Zira gelişen eski eser anlayışı ve en önemlisi de halkın gezmesine izin verilmeyen yapısı nedeniyle asıl işlevini karşılamaktan uzak olan Harbiye Anbarı, 1869 senesinde yapılan düzenlemeyle halkın ziyaretine açılmış, iptidai de olsa bir kataloğu hazırlanmış ve en önemlisi de ismi Müze-i Hümâyûn olarak değiştirilmişti. Ancak İmparatorluk genelinde yapılan kazılardan sağlanan eserlerin yoğunluğu karşısında Harbiye Anbarı'nın müze binası olarak yetersiz kalacağının anlaşılması üzerine, yeni bir müze binası yapmaktansa daha az masrafa yol açacağı düşünülen Çinili Köşk'ün müze olarak kullanılması düşünülmüş ve yapılan düzenleme çalışmaları sonrasında Çinili Köşk, 1880 senesinde, İmparatorluk müzesi olarak faaliyete başlamıştı.

Çinili Köşk'ün müze binası olarak kullanılmaya başlanması belli bir süre rahatlama sağlamakla birlikte, Osman Hamdi Bey'in 1881'de Müze-i Hümâyûn Müdürlüğüne atanması İmparatorluk müzesinin düzenlenmesini bir kez daha gündeme getirdi. Nitekim eski eserlerin yurt dışına çıkışını yasaklayan 1884 tarihli Âsâr-ı Atika nizamnamesini yürürlüğe koyan ve ardından Müze-i Hümâyûn adına kazı faaliyetlerine başlayan Osman Hamdi Bey'in 1887 senesinde gerçekleştirdiği Sayda kazısı, kendi kariyerinde olduğu kadar Müze-i

¹²³ Cezar, *a.g.e.*, s. 202.

¹²⁴ Age, s. 204; Koçak, *a.g.e.*, s. 124.

¹²⁵ Mansel, *a.g.m.*, s. 297; Cezar, *a.g.e.*, s. 206-209.

¹²⁶ Semavi Eyice, "Çinili Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 339.

Hümâyûn'un gelişmesinde de bir dönüm noktası oldu. Dünyada büyük yankı uyandıran Sayda kazısı sonrası gün yüzüne çıkarılan lahitlerin Çinili Köşk'e sığmaması, 1869 senesinden beri tartışılan yeni bir müze binası yapılması fikrini bir kez daha ve çok daha güçlü bir şekilde gündeme getirdi. Lahitlerin kamuoyunda yarattığı etkiyi büyük bir maharetle kullanan Osman Hamdi Bey, mali yönden bürokratik tepkilerle karşılaşsa da, Sultan Abdülhamid'in verdiği desteği de kullanarak, önce 1891 ve ardından 1903 ve 1907 senelerinde yeni müze binalarını hizmete soktu. Böylece Müze-i Hümâyûn, kuruluşundan itibaren ilk kez yeni bir kimliğe kavuşarak, gerek biçimsel gerekse de içerik itibarıyla dünyanın en önemli müzelerinden biri haline geldi.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hâriciye Nezâreti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Hâriciye Nezâreti Siyasi (HR.SYS)

İrâde Dâhiliye (İ.DH)

İrâde Hâriciye (İ.HR)

İrâde Hususi (İ.HUS)

İrâde Maarif (İ.MF)

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD)

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK, UM)

Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

Sürelî Yayınlar

Düstur, Tertib-i Evvel, Zeyl 4

Tercümân-ı Hakikat

Servet-i Fünûn

Şark

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKIN, Nur, "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 233-239.

ARIK, Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.

- CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1971.
- ÇELİK, Zeynep, *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, Çev: Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- ELDEM, Edhem, "An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910)", *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920*, Der. David Shankland, Isis Press, C. 1 İstanbul 2004, s. 121-149.
- ELDEM, Edhem, "Bir Biyografi Üzerine Düşünceler: İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?", *Toplumsal Tarih*, S. 202, Ekim 2010, s. 22-32.
- ELDEM, Edhem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010.
- ELDEM, Edhem, *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak, 1869-1871*, Paris 2010.
- ELDEM, Edhem, *Osman Hamdi Bey İzlenimler 1869-1885*, P Kitaplığı, İstanbul 2015.
- ELDEM, Edhem, "Osman Hamdi Bey'in Paris Yılları İle İlgili Yeni Bilgiler", *Toplumsal Tarih*, S. 268, Nisan 2016, s. 48-59.
- ELDEM, Edhem, "Osman Hamdi Bey à Paris. Correspondance et Documents (1860-1869)", *Turcica*, V. 47, 2016, s. 291-394.
- ELDEM, Edhem, "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları (1871-1881)", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, S. 17, 2019, s. 57.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. 2-3-4, İstanbul 1977.
- EYİCE, Semavi, "Çinili Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 337-341.
- HAMDY BEY, "Mémoire Sur Une Nécropole Royale Découverte A Saïda", *Revue Archéologique*, Troisième Série, T. 10, (Juillet-Décembre 1887), s. 138-150.
- KOÇAK, Alev, *The Ottoman Empire and Archaeological Excavations*, The Isis Press, İstanbul 2011.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr-M.E. Zarif Orgun-Sadi Bayram-Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. V, Ankara 2013.
- KÖKDEMİR, Gökem, "120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-i Hümayûn Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi Ve Menderes Magnesiası'ndaki Çalışmaları (1887, 1890)", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 19, 2016, s. 291-304.
- MANSEL, Arif Müfid, "Osman Hamdi Bey", *Belleten*, C. 24, S. 94, Ankara 1960, s. 291-301.
- MEHMET Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2, İstanbul 1996.
- MERİÇ, Hayal, "Osmanlı Devleti'nde İlk Müze/Müze-i Hümayûn: Çinili Köşk", *Sigma*, Özel Sayı, C. 3, S. 2, 2011, s. 308-314.
- OGAN, Aziz, *Aya İrini Kilisesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1946.

- OSMAN HAMDY BEY-REINACH, Théodore, *Une Nécropole Royale A Sidon Fouilles De Hamdy Bey*, Paris 1892.
- ÖZKAN, Süleyman, “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 2, Aralık 2004, s. 65-86.
- SERBESTOĞLU, İbrahim-Turan Açık, “Osmanlı Devleti’nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi”, *Gazi Akademik Bakış*, C.6, S. 12, Ankara 2013, s. 157-172.
- SHAW, Wendy M.K., *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Osmanlı Tarihinin Görselleştirilmesi*, Çev: Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- SÖNMEZ, Ali, *Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Kaçakçılığı Truva Örneği*, Kriter Yayınları, İstanbul 2014.
- SU, Kâmil, *Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi*, Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul 1965.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 42, Eylül 2007, s. 101-125.
- ŞİNASI, Abdülhak, “Müzelerimiz ve Hamdi Bey”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 3, Ankara 1934, s. 113.
- ŞİŞMAN, Adnan, *Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK, Ankara 2004.
- VAHİD, *Rehnümâ*, Konstantiniye 1330.
- VAHİD , “Müze-i Hümayûn’da İskender Lahdi”, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2 (Mayıs 1332), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332-1334 (1916), s. 155-169.

EKLER

MF.MKT.00093.00065.003

Sayda Kaymakamı Sadık Bey'in lahitlerin bulunuşa dair 9 Mart 1887 tarihinde Sadarete göndermiş olduğu yazı

Sayda'da bulunan lahitleri İstanbul'a getirmek için Osman Hamdi Bey'in görevlendirildiğine dair 9 Nisan 1887 tarihli irâde

Yeni müze binasının yapımı için 6 Eylül 1887 senesinde verilen irâde

Yeni müze binasının açılışına dair Tercümân-ı Hakikat gazetesinin 12 Haziran 1891 tarihli haberi